

XALQ OG'ZAKI IJODIDA QALDIRG'OCH VA QARG'A OBRAZI (O'ZBEK VA INGLIZ FOLKLORI MISOLIDA)

Shomurotova Bibixon O'ktamovna

TTA Urganch filiali Ingliz tili kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalq og'zaki ijoida qaldirg'och va qarg'a obrazi haqida so'z yuritiladi. Jumladan, o'zbek va ingliz folklorida qushlar obrazining o'xshash va farqli jihatlari tahlilga tortilgan. Shuningdek, qaldirg'och va qarg'a obrazi ikki xalq inonch va qarashlari bir-birini takrorlashi, asosan, bu qushlar o'zi bilan omad va baxt olib kelishi haqida fiklar bildirilgan.

Kalit so'zlar: qaldirg'och, qarg'a, afsonaviy qushlar, ornitonim, o'zbek afsonalri, o'zbek va ingliz folklori, madadkor qush timsoli.

Annotation. This article talks about the image of a swallow and a crow in folklore. In particular, similar and different aspects of the image of birds in Uzbek and English folklore are analyzed. It is also said that the image of a swallow and a crow reflect the beliefs and views of two peoples, and that these birds bring good luck and happiness with them.

Key words: swallow, crow, legendary bird, ornithonym, Uzbek legends, Uzbek and English folklore, symbol of helpful bird.

Аннотация. Статья посвящена образу ласточки и вороны в фольклоре. В частности, анализируются сходные и разные аспекты образа птиц в узбекском и английском фольклоре. Говорят также, что образы ласточки и вороны отражают верования и взгляды двух народов и что эти птицы приносят удачу и счастье.

Ключевые слова: ласточка, ворона, легендарная птица, орнитоним, узбекские легенды, узбекский и английский фольклор, символ птицы-помощника.

Ingliz va o'zbek xalqi tafakkurida qushlar obrazi aksar hollarda bir-biridan farq qilmasligi ko'ramiz. Masalan, qaldirg'och haqida har ikkala xalq inonch va qarashlari bir-birini takrorlaydi yoki quvvatlaydi. Inglizlarning "Qaldirg'och va uning uyasi haqidagi afsona" sida qaldirg'och o'z uyasini qurish uchun joy tanlashi, ko'pincha o'zi bilan omad va baxt olib kelishi haqida hikoya qilinadi. Afsonaning ba'zi versiyalarida aytilishicha, omad qaldirg'ochning uyasini tahdidlardan himoya qilganlarga keladi. "Qaldirg'och va uning uyasi haqidagi afsona" turli madaniyatlarda mavjud bo'lgan va turli xil variantlarga ega. Umuman olganda, bu afsonada qaldirg'och uy baxti, sevgi va omad timsoli sifatida tasvirlangan, u o'z uyasini himoya qiladigan yoki qaldirg'ochga o'z uyida qurishga ruxsat berganlarga baxt va omad keltiradi.

Qaldirg'och turli madaniyatlarning mifologiyasi ko'plab ramziy va timsoliy ma'nolarni bildiradi. Jumladan, bahor ramzi: Ko'p madaniyatlarda qaldirg'och bahor kelishi bilan bog'liq. Uning ko'rinishi issiqlik va gullaydigan tabiatning belgisi hisoblanadi.

Uy, vatan, panoh ramzi. Ko'pgina Yevropa mamlakatlarida qaldirg'och baxt va uy farovonligi ramzi hisoblanadi. Uydagi qaldirg'ochning uyasi xayrli belgi hisoblanadi.

Sevgi va sadoqat ramzi. Ba'zi madaniyatlarda qaldirg'och sadoqat va sevgi bilan bog'liq. Qaldirg'ochlar butun umri davomida birga osmonda uchib yuradi, degan e'tiqod bor, bu oilaviy totuvlik idealini anglatadi.

Sayohat va uyga qaytish – vatan visoli ramzi. Ba'zi mifologiyalarda qaldirg'och sayohat bilan bog'liq. Misol uchun, qadimgi yunon mifologiyasida qaldirg'och Afina ma'buda bilan bog'liq va uzoq safardan keyin uyga qaytish ramzi hisoblanadi.

O'lim xabarchisi: Ba'zi madaniyatlarda qaldirg'och ham o'lim bilan bog'liq, Ehtimol, uning ko'chishi va vaqtincha yo'qligi tufayli. Masalan, ba'zi slavyan e'tiqodlarida, agar qaldirg'och

uyning tomiga tushsa, u o'limni ko'rsatishi mumkinligiga ishonishgan.

Y.B.Yaxontova yozishicha, qadimgi mifologiyada qaldirg'och obrazi birinchi marta opasingillar Prokna va Filomela afsonasida uchraydi. U haqidagi afsona Fokisda yoki Trakiyada mahalliyashtirilgan. Afina shohining qizi Filomela Fokis qiroli Tereyning rafiqasi singlisi Prokninikiga tashrif buyurgan edi. Tereus Filomelani xo'rlab, jinoyatini yashirish uchun uning tilini kesib tashlaydi. Filomela singlisiga bu haqda matoga kashta tikib, bildiradi. G'azablangan Prokne o'zining o'g'lini Tereusdan bo'lgan o'g'li o'ldiradi va eriga go'shtini yediradi. Zevs Filomelani qaldirg'ochga, Procneni bulbulga, Tereysni halqaga aylantirdi". J.Freyzer qadimgi yunon ayollari uyda tutilgan yovvoyi qaldirg'ochlarni "uydagi baxtsizlikning oldini olish uchun ularga moy surtib, yovvoyi tabiatga qo'yib yuborishgani" yozadi.

Haqiqatan, S.Ro'zimboyev yozganidek, "Qushlar bilan aloqador: Qumri, To'ti, So'na (o'rdak), Qaldirg'och, Lochin singari qator ismlar borki, ularning tanlanish sabablarini ochib berish musulmonlikdan avvalgi davr e'tiqodlarini tadqiq etishni taqozo qiladi. Chunki qadimgi xorazmiylar e'tiqodida ham ushbu tamoyil ko'zga tashlanadi. "Avesto"da Gershasp, Vishtasp kabi ot nomi bilan bog'liq ismlarning ko'pligi ushbu fikrimizni tasdiqlaydi. Bundan tashqari Xorazmda hayvonlar va qushlarga daxldor elatlar ko'p uchraydi. Masalan: Qo'shko'pirda shog'ollar, gechilar, tovuqlar, Hazoraspda kurralar, Xivada xo'kizlar kabi elatlar borki, ularning negizida ham ibtidoiy tasavvur va tushunchalar yotadi". Qaldirg'och misolida ham olimning yuqoridagi fikrlarini tasdiqlovchi bir necha faktlarni ko'rishimiz mumkin. Masalan, o'zbek xalqining "Qaldirg'och" afsonasida qaldirg'och kultiga ishonch asosida shakllangan mifologik voqelik tasviri ushbu qushning tumshug'ining qizilligi, dumining ayriligi, insonlarga do'stligi kabi sifatlarini izohlashga, etiologiyasini ochishga xizmat qilgan. Afsona Ahrimanning olovni o'g'irlagani haqidagi axborotni berish bilan boshlanadi, bu esa o'z navbatida afsona xronotopi xudolar zamonida yuz bergan voqelik ekanini bildiradi. Afsonada olovsiz qiynalgan odamlarga ilohiy kuchlarning homiyligi asosida najot kelishi motivi asosidagi epizod tasviri beriladi. Unga ko'ra qaldirg'och Ahrimanning qora o'tov mo'rkonidan kirib, haybatli ilon o'rab olgan olovdan tumshug'ida olib chiqadi. Qaldirg'ochning tumshug'ining qizilligi cho'g'dan, dumining ayriligi ilon hamlasidan qolganligi haqidagi mif uning insonga erdamchi, madadkor sifatida talqin qilinishiga asos bo'lgan. Afsona "Shu-shu qaldirg'och inson zotining sevimli qushiga aylanib qolgan ekan".

Ushbu holat Markaziy Osiyo xalqlarida qaldirg'ochga bo'lgan munosabat ildizlari islomdan oldingi davrga borib taqalishini ko'rsatadi.

Shu bilan birga "xalq afsonalarida mifologik personajlar, g'ayrioddiy odamlar, payg'ambar va aziz-avlielar, tarixiy shaxslar kabi obrazlar ishtirokidagi voqelik axborot berish va diniy ta'sir ko'rsatish, ishontirish maqsadida ba'en etiladi. Bosh qahramonlar adolatli, xaos kuchlariga qarshi kurashuvchi, g'ayratabiiy kuchga ega bo'ladilar. Uning obrazlar tizimida qahramonga humo, bo'ri, qaldirg'och, pari kabi erdamchi personajlar hamda dev, ajdar, bosqinchilar kabi raqib personajlar ham ishtirok etadi".

"Kabutar va bahor afsonasi" ("The legend of Dove and Spring") Bu afsonada kaptar qanday qilib xudolar tomonidan bahor va yangilanish ramzi sifatida yuborilganligi aytiladi. Uning kelishi iliqlik va yangi hayotning boshlanishini anglatadi. Ingliz tilida pigeon – kabutar//kaptar kontsepti haqida mufassal ma'lumotlar mavjud.

Yerulan haqidagi rus ertaklarida tasvirlanishicha, it kiyofasidagi pari qiz ketar chogida bir afsun o'qib, kaptarga aylanadi-da, uchib ketadi. Ertaklarda pari yoki yalmog'izning qushga aylanishi motivi olamning uchlikka asoslangan tuzilishi va jonning qush kiyofasida yuqori olamga safari haqidagi mifologik qarashlar mahsulidir.

Shu bilan birga o'zbek va ingliz ornitomlari va poetik ornitinlar tizimidagi mushtaraklik qarg'a obrazi misolida ham o'z tasdiqini topadi. Ingliz folkloridagi qarg'alar turli ramziy ramziy ma'nolari bor. Birinchidan, ingliz madaniyatida qarg'alar ko'pincha sog'lom fikr, donolik va aql bilan bog'liq. Qarg'aning donolik xislati dunyoning juda ko'p xalqlarida mavjud

“Qarg‘a qarg‘aning ko‘zini cho‘qimaydi” maqolida ko‘rinadi. Ushbu Cornix cornici nunquam confodit oculum maqoli qadimgi Rim davridanoq mashhur bo‘lib, inglizlarda Crows do not pick crow’s eyes shaklida bo‘lib, aynan shu ma‘noni beradi.

A.Qarabajak yozishicha, turkiy madaniyatida qarg‘aning qiyofasi asrlar davomida o‘zgarishlarga uchradi. Bu haqda Mustafo O‘zbash yozadi: “Bugun qarg‘a ko‘pincha salbiy ma‘noga ega bo‘lsa-da, tarix davomida unga ijobiy rol berilgan. Birinchi afsonalar va ertaklarda qarg‘a bo‘ri bilan birga “harakat qiladi”, shuning uchun unga ko‘pincha bo‘ri bilan bir xil funktsiyalar berilgan. Shunday qilib, islomgacha bo‘lgan turkiy rivoyatda tashlab ketilgan odam bolasiga sut berib boqadigan bo‘ri, og‘ziga go‘sht olib kelgan qarg‘a yordam bergani aytiladi. Islom dinining qabul qilinishi va o‘troq hayotning boshlanishi bilan turkiylar qarg‘aga ham ijobiy, ham salbiy xususiyatlarni ko‘rsata boshlagan. Bu davrda yozilgan “Qo‘rqut ota kitobi” dostonida, “Dirsexonning o‘g‘li boy xon” qissasida qarg‘aning ijobiy va salbiy belgilari bor. Turknlarning o‘troq hayoti o‘rnatilgach, qarg‘a baxtsizlik keltiruvchi sifatida qabul qilingan”. Turk madaniyatida qarg‘a, boshqa madaniyatlarda bo‘lgani kabi, dono, aqlli qush sifatida qabul qilinadi. Shunday qilib, Qur‘onning “Moida” surasida Qobil Hobilni o‘ldirgandan keyin tanasi bilan nima qilishni bilmay qolgani aytiladi. Alloh unga Hobilning jasadini qanday ko‘mish kerakligini ko‘rsatish uchun unga qarg‘ani yubordi: “Shundan so‘ng, Alloh unga birodari murdasini qanday ko‘mishni ko‘rsatish uchun erni kavlovchi bir qarg‘ani yubordi. “Holimga voy! Nahot shu qarg‘achalik bo‘lishdan ojiz bo‘lsam? (Men ham) birodarim jasadini (tuproqqa) ko‘ma qolay”, – dedi. Shunday qilib (u) pushaymon qiluvchilardan bo‘lib qoldi”.

Buni Alisher Navoiy “Tarixi anbiyo va hukamo” asarida ham bayon qiladi: “Iki malakni iki qarg‘a surati bila Qobil qoshig‘a yibordikim, bir-biri bila urushub, biri yana birin o‘lturdi va qotil qarg‘a erni tirnab, minqori bila qozib, maqtulni dafn qildi”. Shu bilan birga o‘zbek xalq og‘zaki ijodida qarg‘a insonga harb ishida ham namuna qilib ko‘rsatilgani ta‘kidlanadi. Alisher Navoiyning “Risolai tir andoxtan” (“O‘q otish risolasi”)da Odam Atoga o‘q otishni o‘rgatish ham qarg‘a bilan bog‘lanadi: “Va Jabroil alayhissalom urug‘ olib keldi va Odam alayhissalom sochti va erni mola qildi. Qazog‘a qarg‘alar kelib, ekkan bug‘doyni kovlab olib eya boshladi. Odam alayhissalom andoq ko‘rub, munojot qilib aydiki: – Ilohi, mening, ekkanimni zoe‘ qilmagil. Bas, Xudoyi taolo Jabroil alayhissalom din Odami Safiyg‘a bir yoy va necha o‘q yibordi. Chun Odamg‘a o‘q otmoqni o‘grotti. Andin sung buyurdikim, Odam bu o‘qni qarg‘alar sari otgil. Bas, Odam alayhissalom otti va xato qildi. Jabroil tabassum qilib aytdi: – Yana bir o‘q otg‘il. Bu kezikda otgan urdi. Jabroil alayhissalom shodmon bo‘ldi. Odam alayhissalom so‘rdikim: – Ey Jabroil, avval otqonimda nega tabassum kilding va so‘ng otqonimda nega shodmon buldung? Jabroil alayhissalom aydi: – Ul tabassum aning uchun qildim va so‘ng shodmon bo‘ldumkim, agar avvalg‘i o‘qung qarg‘alarg‘a tegsa erdi farzandlaring ilgidin qiyomatqacha hech nimarsa xalos bo‘lmag‘ay erdi”.

Dunyoning ko‘plab xalqlari mifologiyasida qarg‘a ikki qarama-qarshi timsolga ega. Bir tomondan, uni nekqadam, dono qush sifatida hurmat qilishadi, boshqa tomondan, u qarg‘aning zulmat kuchlari bilan bog‘liqlik degan botil e‘tiqodda bo‘lgani uchun qo‘rqishdi. Masalan, qadimgi slavyanlar orasida qarg‘a bu xudo Varunaning sodiq sherigidir, Qarg‘aning inson nutqiga taqlid qilish qobiliyati uning inson tilida gapira oladigan xabarchi sifatida qabul qilinishiga olib keldi. Qadim zamonlarda odamlar qarg‘aning tanasining muhim qismini eyish orqali qushning nekbinlik ruhiga ega bo‘lish mumkinligiga ishonishgan. Dono va nekbin qarg‘a obi hayot siriga ega deb qaraladi. Obi hayot qo‘riqchisi sifatida u marhumning ruhini o‘z tanasiga qaytarish imkonini beradi. Ertaklarda u qahramonlarni tiriltirish uchun obi hayot olib keladi. Bundan tashqari, qarg‘a hayot beruvchi, bahor yomg‘iri va tozalovchi bahor momaqaldirqlarining ramzi, tabiatni qish uyqusidan uyg‘otadi. Perunga bag‘ishlangan kuni qarg‘a yomg‘irdan hosil bo‘lgan obi hayotda cho‘miladi.

Qarg‘a rus xalq ertaklarida bosh qahramonning singlisi yoki qizini o‘g‘irlagan qahramon

sifatida namoyon bo'ladi. U ko'pincha folklor namunalarining fitna tasvirlarida xabarchi, o'lim xabarchisi yoki aksincha, qon ketishini to'xtatish yoki tirik suv bilan tirilishga qodir jonzo sifatida tilga olinadi. Inglizlarning "Uch qarg'a" ("The Three Ravens") ertagi va uning hosilasi "Ikki o'laksaxo'r" ("Twa Corbies") qarg'alar haqidadir.

Shuningdek, inglizlarda ba'zan qarg'alar sehrgarlar yoki sehrgarlarning xabarchilari yoki hamrohlari sifatida talqin qilinadi.

Ingliz xalq og'zaki ijodi badiiy adabiyotga ham o'z ta'siri o'tkazgan. Ingliz badiiy adabiyotida Uilyam Shekspirdan tortib ("Makbet", "Otello" tragediyalarida) zamonaviy yozuvchilargacha qarg'alar ko'p tilga olinadi. Ularda ham qarg'a o'lim, bashorat va donolikni ramziy qiladi.

Qiyosan olib qaraganda o'zbek mumtoz adabiyotida qarg'aning aksar holda salbiy qiyofasini ko'ramiz. Masalan, Alisher Navoiy "Farhod va Shirin"da Farhod ahvolini ta'riflar ekan, uning tanidagi yaralardagi chivinlarni o'laksa ustiga qo'ngan qarg'alarga qiyoslaydi:

Chibinlar jismini majruh etar chog',

O'luksa uzra andoqqim suruk zog'.

Shuningdek, oshiqning patila sochlarini yaralangan o'ljasi boshiga tama bilan qo'ngan qarg'alar sifatida tasvirlaydi:

Boshima jo'lida soch ermaski zog' aylab g'uluv,

Zaxmlardin to'ma istarg'a nashiman qildilar.

Alisher Navoiyda qarg'a ijtimoiy ma'noga ega timsol sifatida bulbulga zidlanadi. Mumtoz adiblarimiz tilidagi zog'u zag'an aynan qarg'a va kalxat degan ma'noni anglatadi. Bu juftlik jamiyatda nobop odamlar, yurtning nojins vakillari bildiradi. Shuning uchun quyidagi baytda Alisher Navoiy "bazmida qarg'a va kalxatlar charx urib turgan gul (sofdil inson; bu o'rinda podshoh yoki hukmron doira vakili ramzi) bazmida bulbul qanotini qoqmay, juda bo'lmas uchmay turishi kerak" – deydi:

Ul gulekim, bazmida zog'u zag'an qilg'ay xurush,

Avlo ulkim, bulbul uchqay uchmasa bo'lg'ay xamush.

Marosimlar va xurofotlar: qarg'alarning ingliz marosimlari va xurofotlarida ham o'z o'rni bor. Masalan, qabriston panjarasida o'tirgan qarg'a ba'zi hududlarda o'lim yoki baxtsizlikning xabarchisi hisoblanadi.

Ingliz xalq og'zaki ijodida qarg'alar haqida ko'plab ertak va rivoyatlar mavjud bo'lib, ular kelajakni bashorat qilishga qodir, hatto o'liklarning ruhini keyingi hayotga olib boradigan ayyor, sirli mavjudotlar sifatida tasvirlanadi.

Qora qarg'a afsonasi. Ba'zi madaniyatlarda qora qarg'a o'lim ramzi yoki dahshatli alomat sifatida qabul qilinadi. Afsonalarda aytilishicha, qora qarg'ani ko'rish qayg'u yoki baxtsizlikni anglatishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Фрэзер, 2001 – Фрэзер Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии / Пер. с англ. М. Рыклина. Т. 2. М., 2001– С. 223

2. Снесарев Г.П. Хоразмликларнинг мусулмонликдан аввалги маросимлари ва урф-одатлари. Рус тилидан С.Р.Рўзимбоев таржимаси. – Урганч: УрДУ ноширлик бўлими, 2018. –Б. 226.

3. Имомов К. Ўзбек халқ насри поэтикаси. – Тошкент: Фан, 2008. – Б. 43.

4. Абдурашидова К.Р. – Ўзбек халқ афсоналарининг жанр хусусиятлари// Miasto Przyszłości Vol. 33 (2023): – Б. 168.

Columbidae//Wikipedia, the free encyclopedia, <http://en.wikipedia.org/wiki/Pigeon>, дата обращения 16.11.11.

5. Жўраев М., Расулова З. Миф, маросим ва эртақ. Mumtoz so'z, 2014. – Тошкет: –Б. 76.

6.Вадим Серов. Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений. — М.: «Локид-Пресс», 2003.

<https://www.native-english.ru/proverbs/crows-do-not-pick-crow-s-eyes>

7.Карабаджак Э. Ворона в турецкой и русской культурах //«Творчество Олжаса Сулейменова и вопросы национального самосознания»: материалы международной научной конференции, посвящённой 80-летию казахского поэта и общественного деятеля Олжаса Омаровича Сулейменова. 5-6 мая 2016 г. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – С. 80

8. Özbaş Mustafa. Kurtarıcı Kargadan Burnu Pislikten Çıkmayan Kargaya: Türk Halk Anlatılarında Karganın Dönüşümü. – Ankara, Milli Foklor, 2010, Yıl 22, Sayı 88.

9.Қуръони карим маъноларининг таржимаси. Таржима ва изоҳлар муаллифи Абдулазиз Мансур. – Тошкент: Тошкент ислом университети нашриёти. 2001. – Б. 112.

10.Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 16-том. – Тошкент: Фан, 2000. – Б. 99.

11.Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 16-том. – Тошкент: Фан, 2000. – Б. 294.

12.Лебедев И.Г., Константинов В.М. Ворон и человек – долгий путь рядом // Врановые птицы: экология, поведение, фольклор: Сб.науч.тр. / Под ред. В.М. Константинова, Е.В. Лысенкова; Мордов. гос. пед. ин-т. – Саранск, 2002. – С. 11.

13.Алишер Навоий. Мукаммад асарлар тўплами. 20 томлик. 8-том. – Тошкент: Фан, 1991. – Б. 420.

14.Алишер Навоий. Мукаммад асарлар тўплами. 20 томлик. 2-том. – Тошкент: Фан, 1988. – Б. 120.

15.Алишер Навоий. Мукаммад асарлар тўплами. 20 томлик. 2-том. – Тошкент: Фан, 1988. – Б. 230.